

Immanuel Kant

ANTROPOLOGIJA PRAGMATINIŲ POŽIŪRIU

(ištrauka)

*Apie gebėjimą pažinti,
kiek jis grindžiamas intelektu*

I v a d a s

§ 40. Intelektas kaip gebėjimas sąs-tyti (ką nors išsivaizduoti sąvokomis) taip pat vadinamas aukščiausiu gebėjimu pažinti (skirtingai nuo joslumo, kaip žemesniojo gebėjimo) dėl to, kad gebėjimas disponuoti stebiniais (grynaisiais arba empiriniais) teikia vienumą objektuose, o gebėjimas disponuoti sąvokomis teikia visuotinumą objektų vaizdiniuose – taisyklę, kuriai turi būti subordinuota juslinių stebinių įvairovė, kad būtų sukurta vienovė objektui pažinti. – Tad nors intelektas, žinoma, reikšmingesnis negu juslumas, bet pastarasis labiau būtinas ir neišvengiama s. Tačiau jei juslumas, kuriuo intelekto neturintys gyvūnai gali šiaip taip sau padėti veikdami įgimtais instinktais, yra tarsi tauta be vadovybės, tai vadovybė be tautos (intelektas be joslumo) nieko negali nuveikti. Vadinasi, tarp jų negali būti ginčo dėl rangų, nors vienas vadinamas aukštesniu, o kitas žemesniu gebėjimu.

Bet žodis „intelektas“ vartojamas ir specialia reikšme, būtent, kai jis kaip skirstymo narys kartu su dviem kitais gebėjimais subordinuojamas intelektui plačiąja reikš-

me, ir tada aukštesnįjį pažintinį gebėjimą (*materialiter*, t. y. paimtą ne patį savaime, bet santykyje su objektų pažinimu) sudaro intelektas, sprendimo galia ir protas. – Dabar tebūnie mums leista pateikti išvalgas, kuo žmonės vienas nuo kito skiriasi šiuos protinius gabumus įprastai taikydami arba jais piktnaudžiaudami: pirmiausia – kai siela sveika, o paskui – kai siela ištikta ligos.

Trijų aukštesniųjų pažintinių gebėjimų antropologinis palyginimas

§ 41. Gerai funkcionuojantis yra tas intelektas, kuris spindi ne tiek sąvokų gausa, kiek veikiau jūtinkamu pažinti objektus, taigi geba ir yra įgudęs suvokti tiesą. Kai kurie žmonės turi galvoje daug sąvokų, kurių visumoje glūdi panašumas į tai, ką norima jomis sužinoti, bet jos neatitinka objekto ir jo apibrėžties. Toks žmogus gali turėti plačios apimties ir net la n k s č i ū sąvokų. Gerai funkcionuojantis intelektas, prieinantis įprastinio pažinimo sąvokas, vadinamas sveiku protu (pakankamu namų aplinkoje). Jis Juvenalio poezijos centuriono lūpomis sako: *Quod sapio satis est mihi, non ego curo – esse quod Arcesilas aerumnosique Solones.*³⁹ Savaime suprantama, kad tiesaus ir gerai funkcionuojančio

intelekto prigimties dovana – apsiriboti jam prieinamo žinojimo apimtimi, o tuo apdovanotas veikia kulkiai.

§ 42. Jei žodžiu „intelektas“ suprantama apskritai gebėjimas pažinti taisykles (sąvokomis), taigi jame glūdi visas aukštesnis gebėjimas pažinti, tai tuo reikia suprasti ne tas taisykles, kuriomis prigimtis vadovauja žmogui jo veiksenoje, kaip tai esti gamtinių instinktų skatinamoje gyvūnijoje, bet tik tas taisykles, kurias žmogus pats nustato. Tai, ko tik mokosi ir išmokta patiki atminčiai, jis daro mechaniškai (pagal atkuriančiosios vaizduotės dėsnius) ir intelektui nedalyvaujant. Tarnui, turinčiam pagal nustatytą formulę pasakyti vien tik komplimentą, intelekto nereikia, t. y. jam nereikia pačiam mąstyti; bet intelekto jam reikia, kai nesant pono jis turi rūpintis jo namų reikalais, ir čia jam gali būti reikalingos tam tikros veiksenos taisyklės, kurios ne paraidžiui paliepiamos.

Gera funkcionuojantis intelektas, išlavinta sprendimo galia ir nuodugnus protas sudaro visą intelektualaus gebėjimo pažinti sritį, ypač kiek šis gebėjimas dalykiškai padeda praktikoje, t. y. siekiant tikslų.

Gera funkcionuojantis intelektas yra sveikas intelektas, kiek jo sąvokos atitinka jų taikymo tikslą. Taip kaip pakankamumas (*sufficientia*) ir tikslumas (*praecisio*) suvienyti sudaro atitiktį, t. y. tą sąvokos savybę, kad joje glūdi ne daugiau ir ne mažiau negu to reikia objektui (*conceptus rem adaequans*), – taip gerai funkcionuojantis intelektas tarp intelektualių gebėjimų yra pirmas ir iškilusias, nes savo tikslą pasiekia naudodamas mažiausiai priemonių.

Klastringumas, intrigu rezgimas dažnai laikomi stambaus, nors piktnaudžiaujančio intelekto požymiu; bet jis vis dėlto kaip tik yra labai ribotų žmonių mąstysena ir labai skiriasi nuo sumanumo, kurio regimybė jis pasižymi. Atviraširdį žmogų galima apgauti tik vieną kartą, o to sekmenys labai nenaudingi gudruolio užmačioms.

Namų tarnui arba valstybės tarnautojui, vykdančiams tam tikrus paliepiamus, reikia turėti tik intelektą. Karininkui, kuriam pateikta tik bendroji taisyklė atlikti paskirtą dalyką ir palikta pačiam spręsti, ką daryti tuo ar kitu atveju, reikia sprendimo galios. Generolas, kuriam reikia vertinti galimus atvejus ir pačiam sumąstyti jiems taisykles, privalo turėti protą. – Šioms įvairioms priemonėms reikalingi talentai labai skirtingi. „Ne vienas suspindi, kai stovi žemiau, ir būtų nematomas viršūnėje“ (*Tel bride au second rang, qui s'eclipse au premier*)⁴⁰.

Gudragalviauti dar nereikia turėti intelektą, o kuris demonstruoja maksimas, tačiau, kaip Švedijos karalienė Kristina, elgiasi joms priešingai, tas stokoja proto. – Čia tas pat kaip grafo Rochesterio atsakymas Anglijos karaliui Karoliui II, kai karalius kartą jį aptiko giliai susimąščiusio poza ir paklausė: „Apie ką Jūs taip giliai susimąstėte?“ – Atsakymas: „Apmąstau Jūsų Didenybės antkapio įrašą“. – Klausimas: „Kaip jis skamba?“ – Atsakymas: „Čia ilsisi karalius Karolis II, kuris savo gyvenime pasakė daug protingo ir nieko protingo nenuveikė.“

Kas draugijoje tyli ir tik kartkartėmis pasako visai įprastinį sprendinį, atrodo supratingas, taip kaip tam tikra stačios kioskumo dozė laikoma (senuoju vokišku) garbingumu.

* * *

Mokymas gali prigimtinį intelektą praturtinti daugeliu sąvokų ir aprūpinti taisyklėmis, bet negalima išmokti antrojo intelektualinio gebėjimo, būtent gebėjimo skirti, ar kas nors yra duotąja taisykle apimamas atvejis ar ne, t. y. sprendimo galios (*iucidium*); ją galima tik išlavinti, todėl jos išaugimas yra brandumas ir tas intelektas, kuris susiklosto tik per daugelį metų. Lengva suprasti, kad kitaip ir negali būti, nes mokomasi to, ką perteikia taisyklės. Tad jei sprendimo galiai būtų pamokymai, tai turėtų būti bendrosios taisyklės, pagal kurias būtų galima skirti, ar duotąjį atvejį apima taisyklė ar ne, ir tai teikia žengimą į begalybę. Vadinasi, tai tas intelektas, apie kurį sakoma, kad jis susiklosto tik per daugelį metų; jis grindžiamas savo ilgalaikiu patyrimu, o jo sprendimo Prancūzijos Respublika ieško vadinamuosiuose rūmuose.

Šis gebėjimas, kuris susijęs tik su tuo, kas įvykdoma, kas tinka ir kas dera (techninei, estetinei ir praktinei sprendimo galiai), ne toks žėrintis kaip tas, kuris išplečia žinojimą, nes jis tik lydi sveiką intelektą ir yra jį ir protą jungianti grandis.

§ 43. Jei intelektas yra gebėjimas teikti taisykles, o sprendimo galia – gebėjimas atrasti atskirybę, kiek ją apima taisyklė, tai protas yra gebėjimas atskirybę išvesti iš bendrybės ir šią atskirybę pateikti pagal principus kaip būtina. – Taigi protą galima aiškinti ir kaip gebėjimą spręsti pagal pagrindinius teiginius, ir (praktiniu atžvilgiu) pagal juos elgtis. Kiekvienam moraliam sprendiniui (taigi ir religijos sprendiniui) išsakyti žmogui reikia proto ir jis negali remtis dogmomis ir priimtais papročiais. –

Idėjos yra proto sąvokos, kurioms patyrimu negali būti adekvačiai duota nė vieno objekto. Jos nei stebiniai (ne erdvės ir laiko stebiniai), nei jausmai (tokias jas nori matyti laimės teorija), abu jie priklauso juslumui; idėjos – tai sąvokos kokio nors tobulumo, prie kurio nors visada galima artėti, bet jo niekada negalima visiškai pasiekti.

Bergždžias išvedžiojimas (be sveiko proto) – tai proto taikymas, prasi-lenkiantis su galiausiu tikslu iš dalies dėl negebėjimo, iš dalies dėl klaidingo požiūrio. Leisti protui siautėti – reiškia veikti pagal principus jo minčių formos požiūriu, bet turinio arba tikslo požiūriu taikyti priemones, tiesiogiai tikslui priešingas.

Pavaldieji neturi gudragalviauti (postringauti), nes nuo jų dažnai turi būti nuslėptas arba bent likti nežinomas principas, pagal kurį jiems reikia veikti, bet kariuomenės vadas (generolas) privalo turėti protą, nes jam negali būti duota instrukcija kiekvienam pasitaikančiam atvejui. Tačiau būtų neteisinga reikalauti, kad vadinamasis pasaulietis (*laicus*) religijos, kuri turi būti vertinama kaip moralė, dalykuose nesinaudotų savo paties protu, bet sektų paskirtuoju dvasininku (*clericus*), taigi svetimu protu, nes moralės srityje kiekvienas turi pats atsakyti už savo elgesį, o dvasininkas tokios atsakomybės neprisiims ir negali rizikuoti prisiimti.

Bet tokiais atvejais žmonės linkę savo asmeniui suteikti didesnę saugumą tuo būdu, kad išsižada taikyti savo protą ir pasyviai bei nuolankiai paklūsta šventųjų vyrų priimtiems nuostatams. O tai jie daro ne tiek jausdami savo negebėjimą išvelgti (juk kiekvienos religijos esmę sudaro moralė, kuri žmogui beveik pati savaime aiški), kiek gudradami – iš dalies, kad jei ką

nors čia nepataikytų, galėtų kaltę suversti kitiems, o iš dalies ir labiausiai, kad būtų grakščiai apeinama tai, kas esminga (širdies pokyčius), kas daug sunkiau negu kultas.

Tikriausiai per daug būtų iš žmonių reikalauti išmintingumo kaip dėsningo ir išsamaus proto taikymo idėjos; bet net mažiausio jo laipsnio niekas kitas žmogui negali įteigti, jis pats turi ją iš savęs išgauti. Nuorodą to siekti sudaro trys į tai kreipiančios maksimos: 1) mąstyti pačiam; 2) save mąstyti kito vietoje; 3) visuomet mąstyti sutartinai su pačiu savimi.

Žmogus savo proto išsamų taikymą sėkmingumo (mokėjimo įvykdyti bet kurį sumanymą) požiūriu pasiekia maždaug dvidešimtmetis; su manumo (kitus žmones naudoti savo tikslais) požiūriu – keturiasdešimtmetis; galiausiai išmintingumo požiūriu – maždaug šešiasdešimtmetis. Tačiau šiuo pastaruoju laikotarpiu išmintingumas būna veikiau nega tyvus – leidžia suprasti visas dviejų pirmųjų amžiaus tarpinių kvailystes, ir tada sakoma: „Gaila, kad tenka mirti tada, kai mes tik išmokome, kaip reikia iš tikrųjų gerai gyventi.“ Bet ir šiuo tarpsniu toks sprendinys dar retas, nes prisirišimas prie gyvenimo tuo stipresnis, kuo mažiau tampa vertingi tiek reikalai, tiek mėgavimasis.

§ 44. Panašiai, kaip gebėjimas bendrybei (taisyklei) surasti atskirybę yra sprendimo galia, taip gebėjimas atskirybei sumąstyti bendrybę yra sumanumas (*ingenium*). Pirmuoju gebėjimu pastebimos skirtybės įvairovėje, iš dalies tapačioje; antruoju gebėjimu pastebima įvairovės, iš dalies skirtingos, tapatybė. Puikiausias abiejų gebėjimų talentas – pastebėti mažiausius panašumus arba nepanašumus. To gebėjimas

vadinamas įžvalgumu (*accumen*), o šio pobūdžio pastebėjimai yra subtilumai, kurie, jei pažinimo neišplečia, vadinami tuščiais apskrumais arba beprasniais, bergždžiais išvedžiojimais (*vanæ argutationes*) ir gali būti kaltinami dėl nenaudingo, nors neklaidingo, intelekto taikymo apskritai. – Tad įžvalgumas ne tik susijęs su sprendimo galia, bet būdingas ir sumanumui, tik pirmuoju atveju jo vertingumu labiau laikomas tikslumas (*cognitio exacta*), o antruoju atveju – gero proto turtingumas. Dėl to sumanumas vadinamas klestinčiu, ir kaip gamtoje gėlės atrodo veikiau žaismas, o vaisiai – reikšmingas triušas, taip sumanume aptinkamas talentas vertinamas esąs žemesnio rango (proto tikslų požiūriu) negu sprendimo galios talentas. – Įprastas sveikas protas nepretenduoja nei į sumanumą, nei į įžvalgumą, nes jie yra tam tikro pobūdžio minties prabanga, o sveikas protas apsiriboją būtinai reikalingais poreikiais.

*Apie sielos negalias ir ligas
jos gebėjimo pažinti požiūriu*

A.

Bendrasis skirstymas

§ 45. Gebėjimo pažinti trūkumai – tai arba sielos negalios, arba sielos ligos. Sielos ligas gebėjimo pažinti požiūriu galima skirstyti į dvi pagrindines rūšis. Pirmoji – chimeriškumas (hipochondrija), antroji – sielos sutrikimas (manija). Pirmuoju atveju ligois visiškai suvokia, kad jo minčių vyksmas netinkamas, bet jo protas neturi pakankamai galios save valdyti, kad vadovautų minčių vyksmui, jį stabdytų arba skatintų.

Ne laiku džiaugsmas ir ne laiku liūdesys, taigi jo nuotaika keičiasi kaip oras, ją reikia priimti tokią, kokia ji yra. – Antroji sielos ligų rūšis yra savavališkas minčių vyksmas pagal nuosavą (subjektyvią) taisyklę, kuri, prieštarauja (objektyvioms) taisyklėms, atitinkančioms patyrimo dėsnius.

Juslinių vaizdinių atžvilgiu sielos sutrikimas yra arba prasimanyta *bep r a s m y b ė*, arba *p a m i š i m a s*. Kaip sprendimo galios ir proto iškrypimas jis vadinamas *i š p r o t ė j i m u* arba *b e p r o t y b e*. Tas, kurio įsivaizdavimai nuolat nesiderina su patyrimo dėsniais (nemiegodamas sapnuoja), yra *f a n t a z u o t o j a s* (keistuolis); jei jis toks *a f e k t o* būsenos, tai vadinamas *e n t u z i a s t u*. Netikėti fantazuotojo priepuoliai vadinami fantazavimo *a t a k o m i s* (*raptus*).

Naivuolis, nesuprtingas, kvaiša, kvailys ir mulkis skiriasi nuo protiškai sutrikusio ne tik laipsniu, bet ir sielos būsenos kokybe, ir jie dėl savo negalavimų dar neatsiduria pamišėlių ligoninėje, t. y. tokioje vietoje, kurioje žmonės, nepaisant jų brandos ir pilnametystės, vis dėlto turi būti svetimo proto tvarkomi net paprasčiausiuose gyvenimiškuose reikaluose. Pamišimo ir afekto junginys yra *b e p r o t y b ė*, kuri dažnai originali, bet jos protrūkiai gali būti sava-veiksmiški; tada ji kaip poetinis įkvėpimas (*furor poeticus*) ribojasi su *g e n i a l u m u*; o priepuolis, įgalinantis lengvesnį, bet netaisyklingą idėjų antplūdį, kai jis paliečia protą, vadinamas *s v a j i n g u m u*. Nenukreiptas į jokią galimą tikslą *m i n t i j i m a s* vienos ir tos pačios idėjos – pavyzdžiui, sutuoktinio netekimo, kurio juk negalima gražinti į gyvenimą, pačiame skausme ieškant nusiramino, – vadinamas tyliuoju *p a m i š i m u*. – *P r i e t a r a s* veikiau

panašus į pamišimą, *s v a j i n g u m a s* – į *i š p r o t ė j i m ą*. Pastarosios proto ligos paliesti žmonės dažniau (delikačiau) dar vadinami *e g z a l t u o t a i s*, turbūt ir ekscentriškais.

Kliedesys karščiuojant arba epilepsijai artimas įniršio priepuolis praeina ir todėl jų nedera laikyti pamišimu. Tokių priepuolių kartais, talkinant stipriai vaizduotei ir užuojautai, sukelia vien tik nustėręs spoksojimas į įniršusį žmogų (todėl labai jautrių nervų žmonėms nepatariama smalsaujant žvilgčioti į šių nelaimingųjų celes. Tai, kas vadinama *s u s i g r a u ž i m u* (tai ne sielos liga, nes tuo paprastai suprantama melancholiškas vidinio jutimo keistumas), daugiausia yra besiribojantis su pamišimu žmogaus pasipūtimas, o jo pretenzija, kad kiti su juo gretinami privalo patys save niekinti, tiesiogiai prieštarauja jo paties ketinimui (panašiai kaip pamišėlio ketinimas), nes būtent tuo jis skatina kitus visais galimais būdais kenkti jo savimanei, jį kamuoti ir dėl įžeidžiamo kvailumo kelti pajuokai. – Švelnesnė yra *į n o r i o* (*marotte*) raiška, jų turi kiekvienas. Įnorį sudaro įsitikinimas, dėl kurio manoma, kad jis turi būti visuotinai pripažintas, tačiau protingi žmonės jam nepritaria, pavyzdžiui: įsitikinimas įgimtu savuoju nuojautų gabumu, tam tikromis įtaigomis, panašiomis į kylančias iš sokratiškojo daimono, kažkokiomis esą patyrimu pagrindžiamomis įtakomis, pavyzdžiui, simpatijos, antipatijos, idiosinkrazės (*qualitates obscurae*) įtaka. Visa tai čirškia žmogaus galvoje tarsi naminis svirplys; tačiau jo niekas kitas negirdi. – Švelniausias iš visų sveiko proto ribas peržengiančių nukrypimų yra *a r k l i u k a s* – pomėgis uoliai užsiimti kaip rimtu dalyku vaizduo-

tės objektais, kuriais intelektas tik žaidžia pramogos dėlei; tai tarsi veiklumas dykinėjant. Toks nusiteikimas, tarsi grąžinantis į nerūpestingą vaikystę, seniems žmonėms, pasitraukusiems į poilsį ir pasiturintiems, ne tik naudingas sveikatai kaip nuolat sužadinantis gyvybinę jėgą, bet ir mielas, nors ir vertas pajuokos, tačiau tai daroma taip, kad tas, kuris pajuokiamas, gali ir pats geraširdiškai juoktis kartu su kitais. – Bet ir jaunesniems bei darbais užimusiems žmonėms šis arkliukas esti kaip poilsis, o gudrautojai, pedantiškai rimtai peikiantys šias mažas nekaltas kvailystes, nusipelnė Sterno pastabos: „Leisk kiekvienam miesto gatvėmis joti savo arkliuku kur panorės, jei tik jis tavęs neverčia sėsti užpakalyje.“⁴¹

B.

Apie sielos negalias gebėjime pažinti

§ 46. Sumanumo stokojantis yra buka galvis (*obtusum caput*). Beje, kur reikia intelekto ir proto, tai jis gali labai gerai veikti, tik nedera iš jo reikalauti, kad vaidintų poetą. Antai Clavius⁴², kurį jo mokyklos mokytojas jau norėjo pasiūsti mokyti kalvio amato, nes jis nemokėjo rašyti eilėraščių, tapo žymiu matematiku, kai tik į jo rankas pateko matematikos knyga. – Lėta i suvokiantis protas dar nėra silpnas protas, kaip ir greita i suvokiantis protas ne visada yra nuodugnus protas, bet dažnai būna labai paviršutiniškas.

Sumanumo stoka – šis sprendimo galios trūkumas yra kvailumas (*stupiditas*). Tas pats trūkumas, bet lydimas sumanumo, yra pakumas. – Kas sprendimo galią rodo darbais, tas supratingas. Jei jis čia dar ir sumanus, tai vadinamas

protingu. – Kuris šias savybes vien tik afektuoja, tas smailialiežuvis ar gudreiva – bjaurus subjektas. – Nesėkmės daro patyrimo pamokytus; o kas šioje mokykloje nuėjo tiek toli, kad gali kitus mokyti iš jų klaidų, tas yra prasimokęs. – Nemokšiškumas dar ne kvailumas: antai viena dama i mokslininko klausimą, ar arkliai ėda ir nakčia, atkirto: „Kaip gali toks mokslingas žmogus būti toks kvailas“. Beje, jau vien tai, kad žmogus žino, kaip deramai kelti klausimą (kad pasimokytų iš gamtos arba iš kito žmogaus), įrodo jį esant galvotą.

Ribotas yra tas, kuris nedaug gali suprasti savo intelektu; bet dėl to jis dar nėra kvailas, jei to nedaug nesupranta kitaip negu reikia. Doras, bet kvailas (taip kai kurie nederamai vaizduoja tarną iš Pameranijos) – tai klaidingas ir labai smerktinas posakis. Jis klaidingas, nes dorumas (iš principu kylančios pareigos atlikimas) yra praktinis protas. Jis labai smerktinas, nes numato, kad kiekvienas, jei tik pavyktų, būtų apgavikas, o neapgauna tik dėl savo netikrumo. – Todėl posakiai „parako jis neišrado“, „nei i tvorą, nei i mieta“, „protu jis nenusideda“ išduoda, kad esama antihumaniškų principų: būtent, kad mes negalime būti tikri gera valia žmonių, kuriuos pažįstame, bet esame tikri dėl jų negebėjimo. – Antai, kaip sako Hume’as, didysis sultonas savo haremą patiki ne dorybei tų, kurie privalo jį saugoti, bet jų negebėjimui (juodiesiems eunuchams). – Labai siaura (ribota) savųjų sąvokų apimtis – tai dar ne kvailumas, svarbu sąvokų kokybė (kokius pagrindinius teiginius sudaro). – Tai, kad žmonės leidžiasi apgaunami lobių ieškotojų, alchemikų ir loterijų rengėjų, aiškintina ne jų kvailumu, bet bloga valia –

be atitinkamų savų pastangų praturtėti kitų sąskaita. Suktumas, vingrybė, klastingumas (*versutia, astutia*) – tai mokėjimas kitus apgauti. Kyla klausimas: ar apgavikas tikrai *protingesnis* už tą, kurį lengva apgauti ir ar tikrai pastarasis yra kvailys? *Atviras širdis* žmogus, kuris lengvai pasitiki (tiki, suteikia kreditą), kartais, nors labai nederamai, vadinamas *mulkiu*, nes jis – lengvas grobis sukčiui; tai sako ir patarlė: „Pirkliai trina rankas, kai mulkiai ateina į turgų“. Teisinga ir protinga yra tai, kad kartą mane apgavusiu aš niekada daugiau netikėsiu, nes jo principai ydingi. Bet būtų mizantropija nė vienu žmogumi netikėti tik todėl, kad vienas mane apgavo. Tiesą sakant, apgavikas yra mulkis. – O kas, jei stipriai apgautas žmogus kada nors suvoks, kad jam daugiau jau nereikia kitų ir jų pasitikėjimo? Tokiu atveju, žinoma, pakinta būdas, kuriuo jis atrodo, bet tik ta prasme, kad, užuot išjuokus apgautą apgaviką, *apspjaudomas laimingasis*; tačiau iš to nėra jokios pastovios naudos*.

* Gyvenantys tarp mūsų palestiniečiai – dėl savo pomėgio lupikauti nuo jų išvaymo laikų, ir tai pasakytina apie jų daugumą – ne be pagrindo įgijo apgavikų reputaciją. Tiesa, atrodo, keista mąstyti apgavikų tautą; bet juk tiek pat keista mąstyti ir tautą, kurią sudaro vien pirkliai ir didžiausioji jų dalis susieta seno valstybės, kurioje jie gyvena, pripažinto prietaro, nesistengia įgyti pilietinių pagerbimų, o jų stoka nori padengti pelnais, išgaunamais iš tautos, kuri suteikė jiems saugumą, apgaulės ir net apgaudami vienas kitą. Beje, kitaip ir negali būti, kai visą tautą sudaro vien pirkliai kaip nieko negaminantys visuomenės nariai (pavyzdžiui, žydai Lenkijoje); tad negalima be nenuoseklumų panaikinti jų visuomenės sanklodos; sankcionuotos senų statutų ir mūsų pačių (turinčių kai kurias bendras su jais šventąsias knygas), tarp kurių jie gyvena, nors su mumis bendraudami aukščiausiuoju savo moralės principu jie laiko ištara: „Pirkėjau, nežiopsok“. – Vietoj bergždžio plano – dėstyti šiai tautai moralizavimus apie apgaulę ir garbingumą – aš mieliau noriu pasakyti, ką manau dėl šios keistos būklės kilmės (būtent dėl to, kad visą tautą sudaro vien pirkliai). – Tur-

§ 47. *Išsiblaškyimas (distractio)* yra dėmesio atitraukimo (*abstractio*) nuo vieno ar kitų vyraujančių vaizdinių būsenų, paskirstant dėmesį kitiems, į juos nepanašiams vaizdiniais. Kai paskirstymas suplanuotas, jis vadinamas išskaidymu, o nevalingas vadinamas savaiminiu nedešingumu (*absentia*).

Vieną iš sielos negalių sudaro tai, kad atkuriančioji vaizduotė apsisloja prie vieno vaizdinio, jam skiria daug dėmesio arba tas vaizdinys ilgai trunka ir nuo jo negali atsi-traukti, t. y. vaizduotės tėkmė negali tapti vėl laisva. Jei ši blogybė tampa nuolatiniu įpročiu, krypsta į visą tą patį objektą, tai gali sukelti pamišimą. Visuomenėje būti išsiblaškusiam – nemandagu, dažnai ir juokinga. Moterys paprastai į tokią būseną nelinkusios, nebent kai atsiduoda mokslams. Kai prie stalo patarnauja išsiblaškęs tarnas, jis paprastai mąsto ką nors bloga:

tą kaupti imta seniausiais laikais prekiaujant su Indija, o iš jos sausuma prekyba siekė vakarinius Viduržemio jūros krantus⁴³ ir Finikijos uostus (šiam keliui priklausė ir Palestina). – Tiesa, prekyba galėjo vykti ir kai kuriais kitais keliais, pavyzdžiui, per Palmyrą, senovėje per Tūrą, Sidoną arba kiek nukrypus jūra per Eziongeberį⁴⁴ ir Elatą taip pat iš Arabijos pajūrio vykstant į Didžiuosius Tėbus ir šitai per Egiptą pasiekiant Sirijos pajūrį. Bet Palestinos (jos sostinė buvo Jeruzalė) padėtis buvo labai patogi keliauti karavanais. Spėjama, kad senųjų Saliamono turtų fenomenas yra šios prekybos padarinys, ir iki pat romėnų epochos aplinkinės šalys buvo pilnos pirklių. Kadangi jie jau anksčiau buvo užmezgę plačius ryšius su kitais tą pačią kalbą vartojusiais ir to paties tikėjimo pirkliais, tai sugriovus Jeruzalę vieni ir kiti palengva pasklido, pasiekdami tolimiausius kraštus (Europoje) ir išlikdami susijusiais tarpusavyje, o valstybėse, į kurias jie persikėlė, dėl jų prekybos teikiamos naudos galėjo rasti apsaugą. – Tad jų pasklidimą visame pasaulyje bei religijos ir kalbos vienybę reikia laikyti ne šiai tautai paskelbto *prakeikimo* įvykdymu, bet veikiau *palaiminimu*, juo labiau kad jos narių turtas, skaičiuojant kiekvienam atskiram asmeniui, tikriausiai šiuo metu pranoksta kiekvienos kitos tokio paties skaičiaus asmenų tautos turtą.

arba ką nors rezga, arba būgštauja dėl būsimo padarinio.

Bet prasiblaškyti (*dissipatio*), t. y. savo nevalingai atkuriančiąją vaizduotę nukreipti į ką nors kita, pavyzdžiui, kai dvasininkas nori laikyti atmintyje savo pamokslą ir neleisti galvoje pašalinių minčių, – tai būtina, iš dalies ir dirbtinė veiksmena rūpinantis sielos sveikata. Ilgalaikis vis to paties objekto apmąstymas palieka tarsi atgarsį, kuris kaip grįžtančiam iš pasilinksminimo ausyse vis dar skamba toji pati ilgai grota šokio muzika arba kai vaikai nepaliojami kartoja vieną ir tą patį jiems patikusį *bon mot*^{*}, ypač kai jis skamba ritmingai), – kuris, sakau, galvai įkyri ir gali išnykti tik prasiblaškant ir nukreipiant dėmesį į kitus objektus, pavyzdžiui, po varginančių kurios nors filosofinės pažiūros apmąstymų imti skaityti laikraščius. – *Susitelkimas* (*collectio animi*) siekiant būti pasirengusiam kiekvienam naujam darbui – tai sielos jėgų pusiausvyros atkūrimas, tarnaujantis sielos sveikatingumui. Tam geriausia priemonė yra kupinas besikeičiančių – tarsi žaidime – temų pokalbis draugijoje; bet jis neturi šokinėti nuo vienos temos prie kitos, priešingai natūraliai idėjų asociacijai, antraip – suplakus šimtus ir tūkstančius detalių, visiškai pradanginus pokalbio vientisumą, draugija išsiskirstys aptemusiomis galvomis, taigi siela jaučiasi išmušta iš vėžių ir reikalinga naujo prasiblaškyto, kad atsikratytų pastarojo padarinių.

Iš to matyti, kad yra (ne įprastinis) užsiėmusiems žmonėms skirtas menas, priklausantis sielos higienai, – mokėjimas prasiblaškyti siekiant sutelkti jėgas. – Bet

^{*} Šamoji. – Vert.

kai jau mintys sutelktos, t. y. pasirengta jomis naudotis bet kuriuo tikslu, vis dėlto negalima vadinti išsiblaškelio to, kuris netinkamoje vietoje arba dalykiniuose ryšiuose su kitais uoliai atsiduoda savo ryšiams mintims ir todėl tiems ryšiams neskiria dėmesio; jam galima priekaištauti tik dėl abejingumo aplinkiniams, o tai draugijoje, žinoma, kažkas nepadoru. – Taigi prasiblaškyti nebūnant išsiblaškeliu – tai ne įprastinis mokėjimas. Kai išsiblaškytas tampa įpročiu, šios bėdos ištikto žmogaus išvaizda kažkokia mieguista ir draugijoje jis nenaudingas, nes akiai paseka savo vaizduotės laisvu žaismu, proto nereguliarumu. – *Romanų skaitymas* ne tik vienam sukelia blogą sielos nusiteikimą, bet dar išsiblaškytą padaro įpročiu. Juk nors romanuose piešiami charakteriai iš tikrųjų aptinkami žmonių gyvenime (tiesa, kiek perdėti), skaitymas teikia mintims tam tikrą sąryšį kaip tikroje istorijoje, kurios išdėstymas visuomet turi būti tam tikru mastu sisteminis, tačiau kartu įgalina sielą skaitant nukrypti bei įterpti (būtent, išgalvoti dar kitus įvykius), ir minties vyksmas tampa fragmentiškas, tad vis to paties objekto vaizdiniai sieloje pasirodo pakrikai (*sparsim*), o ne sąryšingai (*conjunctim*) sutinkamai su intelekto vienvove. Jei pamokslininkas iš sakyklos arba dėstytojas akademinėje auditorijoje, arba kaltintojas ir advokatas teisme nori parodyti, kad jo protas valdo laisvą dėstymą (ekspromtu), o prireikus ir pasakojimą, jis turi dėmesį skirti *trejopai*: pirma, tam, ką jis dabar kalba, kad tai būtų pateikta aiškiai; antra, atminti tam, ką jis jau kalbėjo; ir, trečia, numatyti tam, ką jis kaip tik dabar pasakys. Jei jis neskirs dėmesio kuriam nors iš šių

trijų punktų, t. y. jų nesurikiuos šia tvarka, tai suglumins patį save ir savo klausytojus arba skaitytojus, ir tada net inteligentiškas protas vis dėlto negalės paneigti esąs susipainiojęs.

§ 48. Intelektui, kuris pats savaime sveikas (be sielai būdingų negalių), gali būti būdingos silpnybės, kai jis taikomas. Jos daro būtina politiniuose reikaluose arba taikymą atidėti, kol žmogus reikiamai nesubręs, arba jo asmenį pakeisti kitu asmeniu. Šiaip jau sveiko žmogaus asmeninis negebėjimas (natūralus arba teistinis) taikyti savo intelektą pilietiniuose reikaluose vadinamas nebrandumu; jeigu jo priežastis nebrandus amžius, tai vadinamas nepilnametyste (mažametyste); o jeigu jis grindžiamas įstatymų institutu pilietiniuose reikaluose, tai vadinamas teisiniu arba pilietiniu nebrandumu.

Vaikai iš prigimties nebrandūs ir tėvai yra jų natūralūs globėjai. Bet kurio amžiaus moteris pripažįstama pilietiniuose reikaluose nebrandžia, jos natūralus atstovas čia yra jos vyras. O jei kiekvienas iš sutuoktinių gyvena savo ištekliais, tai toks atstovas yra kitas asmuo. – Mat nors moteris dėl jos lyčiai būdingos prigimties, turint omenyje kalbėjimą, pakankamai iškalbinga, kad ir teisme (sprendžiant, kas mano ir kas tavo) atstovautų sau ir savo vyrui, taigi laikantis raidės ją būtų galima pripažinti net pernellygbrandžia, – vis dėlto moteris, taip kaip jų lyčiai nedera eiti į karą, taip lygiai jos negali asmeniškai ginti savo teisių ir savo vardu imtis pilietinių reikalų, bet tai gali daryti tik per savo atstovą. Šis įstatymais grindžiamas nebrandumas visuomeniniuose reikaluose moterį daro tuo labiau įtakingą namų gerovės reikaluose, nes čia įžengia silpnesnioji teisė, kurią

gerbti ir ginti vyras laiko esąs pašauktas jau savo prigimties.

O save daryti nebrandų, kad ir kiek tai žemintų, vis dėlto patogu. Ir natūralu, kad nestokojama viršininkų, pasinaudojančių prasčiokų patiklumu (nes jie patys sunkiai vienijasi) ir kaip didžiausią, net mirtiną pavojų pateikiančių naudojimąsi nuosavu intelektu nevadovaujant kitam. Valstybės galvos save vadina tautos tėvais, nes jie geriau negu jų valdiniai žino, kaip šiuos valdinius padaryti laimingus; o tauta dėl savo pačios gerovės pasmerkta nuolatiniam nebrandumui, ir kai Adamas Smithas nederamai apie valstybės galvas sako, kad jie visi be išimties buvę didžiausi švaistūnai, tai šį teiginį stipriai paneigia kai kuriose šalyse išleisti (išmintingi!) įstatymai prieš prabangą.

Dvasininkija griežtai ir nuolat laiko pasauliečius nebrandžius. Tauta neturi nei balso, nei spęsimo, koku keliu eiti į dangaus karalystę. Ten patekti žmogaus nuosavų akių nereikia, jį ten veda kiti ir, nors jam į rankas duoda Šventąjį Raštą, kad jį skaitytų savo akimis, tačiau kartu jo vadovai perspėja, kad „Šventajame Rašte reikia rasti tik tai, kas patikrinta jų, vadovų“; ir apskritai mechaniškas žmonių valdymas kitiems įsakinėjant yra patikimiausia priemonė laikytis įstatymų tvarkos.

Mokslininkai visuotinai linkę namų reikaluose likti nebrandūs ir juos mielai patikėti žmonoms. Vienas knygomis užsivertęs mokslininkas į tarno šauksmą, kad viename iš kambarių kilo gaisras, atsakė: „Juk jūs žinote, kad visus tokius reikalus tvarko mano žmona“. – Pagaliau, gali atsitikti, kad jau įgijęs pilietinį brandumą švaistūnas vėl grįš į pilietinį nebrandumą, jei, pasiekus įstatymų numatytą pilnametystę, išryškėja jo

intelekto negalia valdyti savo turta, ir tuo jis atrodo lyg vaikas silpnaproty; beje, spręsti apie tai tenka ne antropologijos srityje.

§ 49. Bukaprotis (*hebes*, panašiai kaip nęgrūdinto metalo peilis ar kirvis) – tai tas, kuriam nieko negalima įdiegti, kuris negeba ko nors išmokti. Vikrus tik mėgdžioti – tai mulkis; priešingai, kuris pats gali būti dvasios ar meno kūrinio autorius, tas yra galvotas žmogus. Visiškai nuo to skirtingas yra paprastumas (priešingas įmantrumu), apie kurį sakoma: „Tobulas menas vėl tampa natūralus“, ir tai pasiekama tik vėlai; tai gebėjimas tautpiomis priemonėmis, t. y. be užuolankų, pasiekti tą patį tikslą. Šią dovaną turintis (išminčius) savuoju paprastumu anaip tol ne prasčiokas.

Paikū pirmiausia vadinamas tas, kuris jokiam reikale netinkamas, nes stokoja sprendimo galios.

Kvailys – tas, kuris neturintiems jokios vertės tikslams aukoja tai, kas vertinga, pavyzdžiui, prašmatnumui už savo namų aukoja namų laimę. Kurio kvailumas įžeidžiamas, tas vadinamas mulkiu. – Žmogų galima pavadinti kvailu, tuo jo neįžeidžiant; negana to, jis pats gali pripažinti esąs kvailas; tačiau niekas negali ramiai klausytis, kai jį vadina mulkiu – pasak Pope'o⁴⁵, sukčių įrankiu*. Pasipūtėlis yra mulkis, nes pirmiausia kvaila iš kitų reikalauti, kad jie sutiktų esą nevertingi, palyginti su

* Jei kam nors dėl jo pokštų atsikertama „Nesate protingas“, tai tam yra švelnesni posakiai: „Jūs juokaujate“ arba „Jūs neišmanus“. – Išmanus – tai teisingai ir praktiškai, tačiau paprastai sprendžiantis žmogus. Tiesa, patyrimas išmanų žmogų gali padaryti intelligentišką, t. y. gebantį savo intelektą taikyti meistriškai, bet vien tik prigimtis gali jį padaryti išmanantį.

manimi, ir todėl jie man nuolat kaišios pagalius į ratus, žlugdydami mano sumanymus. Toks reikalavimas būtų tik išjuoktas. Tačiau tokioje pretenziijoje glūdi ir įžeidimas, o tai pelnytai sukelia neapykantą. Moterims taikomo žodžio „mulkė“ reikšmė ne tokia griežta, nes vyras nemano, kad jį galėtų įžeisti tuščia moters savimana. Tad mums atrodo, kad „mulkis“ sietinas tik su vyro pasipūtimo samprata. – Jei tą, kuris pats sau (laikinei arba visada) kenkia, vadina mulkiu, taigi į panieką jam įpina neapykantą, nors jis mūsų ir neįžeidė, tai jo elgesį reikia laikyti žmonijos apskritai įžeidimu, vadinasi, ir kiekvieno atskiro žmogaus. Kartais mulkiu vadinamas ir tas, kuris veikia kaip tik priešingai savo teisėtai naudai, nors jis kenkia tik pačiam sau. Arouet, Voltaire tėvas, kai jį kas nors sveikindavo turint tokius žymius sūnus, sakydavo: „Turiu du sūnus ir abu mulkiai – vienas mulkis prozoje, kitas eilivime“ (vienas atsidavė jansenizmui ir buvo persekiojamas, kitas už savo satyrinius eilėraščius turėjo atkentėti Bastilijoje). Apskritai tariant, žmogus daiktuose išvelgia daugiau vertės, negu jis turėtų protingai išvelgti, o mulkis – pačiame savyje.

Žmogaus vadinimas frantu arba dabita taip pat grindžiamas neprotinumu o kaip paikystės sąvoka. Pirmasis – jaunas mulkis, antrasis – senas mulkis; juos abu apgaudinėja šelmiai ir sukčiai; pirmasis iš kitų dar sulaukia užuojautos, o antrasis – karčių patyčių. Vienas sąmojingas vokiečių filosofas ir poetas⁴⁶ apibrėžtis *fat* ir *sot* (bendruoju pavadinimu *fou*) aiškino pavyzdžiu. Jis sako: „Pirmasis – tai jaunas vokiečių, vykstantis į Paryžių; antrasis – tai tas pats vokiečių, ką tik grįžęs iš Paryžiaus.“

* * *

Visiškas sielos silpnumas, kai jos nepakanka gyvybinę jėgą net gyvuliškai taikant (tai rodo kretinai Valio kantone) arba pakanka tik mechaniškai pasekiant išorinius gyvuliams būdingus veiksmus (siurbimas, kasimas ir t. t.), vadinamas silpnapro-tišku ir gali būti laikomas ne tiek sielos liga, kiek veikiau sielos stoka.

Apie sielos ligas

§ 50. Sielos ligos, kaip jau anksčiau buvo pažymėta, pirmiausia skirstomos į liguistą niūrumą (hipochondrija) ir sutrikusį sielos funkcionavimą (manija). Pirmoji pavadinta pagal analogiją su namudiniais (naminio svirplio) svirpiančiais garsais nakties tyloje, kurie sutrikdo miegui būtiną sielos ramybę. Hipochondriko ligą sudaro tai, kad tam tikri kūniški vidiniai pojūčiai ne tiek yra tikrai kūno nesveikatos simptomai, kiek veikiau sukelia jų baimę. Žmogaus prigimčiai būdinga ypatinga savybė (gyvuliai jos neturi), kad dėmesio nukreipimas į tam tikrus vietinius įspūdžius jų jutimą sustiprina arba padaro ilgiau trunkantį; priešingai, abstrahavimas iš nuojū – sąmoningas arba sukeltas kitų, dėmesį išsklaidančių užsiėmimų – šiuos įspūdžius susilpnina ir, jeigu jie tampa įprastiniai, juos pašalina*. Šitai hipochondrija, kaip liguistas niūrumas, tampa kūniškų negalavimų priežastimi – ligonis žino, kad tie

* Kitame kūrinyje⁴⁷ aš pažymėjau, kad dėmesio atitraukimas nuo kai kurių skausmingų pojūčių ir jo sutelkimas į kurią nors kitą, mintyse valingai suvoktą objektą, įstengia juos atremti tiek plačiai, kad jie negali peraugti į ligą.

negalavimai tėra vaizduotės padarinys, bet tarpais jis negali susilaikyti nuo jų pripažinimo kažkuo tikroviška arba, priešingai, iš tikro kūniško negalavimo (pavyzdžiui, iš diskomforto po valgio, suvalgius pūtimą sukeliančio maisto) jis susikuria visokių pavojingų išorinių įvykių ir savo reikalais rūpinimosi vaizdinius, kurie tuoj pat išnyksta, kai visiškai suvirškinus pūtimas liaujasi. – Hipochondrikas yra labiausiai varganos rūšies paniurėlis (fantastas): jis užsispyręs, negali atsisakyti savo įsivaizdavimų ir nuolat neduoda ramybės gydytojui, kuris su juo turi gyvą bėdą ir gali nuraminti ne kitaip, o tik kaip vaiką (piliulėmis iš duonos trupinių vietoj vaistų). Kai toks nuolat negaluojuantis, bet nesusergantis pacientas skaito medicinos knygas, jis tampa visai nepakenčiamas, nes mano, kad visas ligas, apie kurias sužinojo iš knygų, jis jaučia savo kūne. – Šios vaizduotės ligos požymis yra nepaprastas linksmumas, gyvas sąmojus ir džiaugsmingas juokas, kuriems šis ligonis kartkartėmis jaučiasi gabus, ir jo nuotaikos nuolat permainingos. Šią ligą maitina vaikiškai baugi baimė pamąščius apie mirtį. O kas vyriška narsa nenusigręžia nuo šios minties, tas niekada tinkamai nesidžiaugs gyvenimu.

Šioje sielos funkcionavimų sutrikimų riboje yra staigus nuotaikų pakitimas, kurį lydi afektas (*raptus*): visiems netikėtai nuo vienos temos peršokama į kitą, visiškai priešingą. Kartais tai atsitinka pirma to sutrikimo ir apie jį praneša. Bet dažnai protas jau tiek iškrypęs, kad šie netaisyklingumo priepuoliai tokiam žmogui tampa taisykle. – Savižudybė būna tik tokio nuotaikų pasikeitimo padarinys. Juk tas, ku-

ris ūmai afekto apimtas persipjauna gerklę, greitai po to kantriai leidžia ją susiūti.

Melancholiją (*Tiefsinnigkeit*) gali sukelti vien tik vargo iliuzija, kurią susikuria niūrus žmogus (linkęs į graužatį), save kankinantis. Tiesa, toks susimąstymas pats savaime dar nėra psichinė liga, bet gali į ją atvesti. – Beje, klaidinga kalbėti apie susimąstymą matematiką (pavyzdžiui, profesorių Hauseną⁴⁸), bet tuo suprantama giliamintis.

§ 51. Kliesdesys (*delirium*) nemiegant, karštligės būsenos yra kūno liga ir ją reikia gydyti. Iš kliecinčiųjų pamišusiu vadinamas tik tas, kuriame gydytojas neaptinka tokių ligos požymių; žodis sutrikimas tėra švelnesnis pamišimo išreiškimas. Tad jei kas iš anksto apgalvotai sukėlė koki nors blogį – kyla klausimas, ar jis dėl to kaltas ir kokia jo kaltė, tai pirmiausia reikia nustatyti, ar jis tuo metu buvo pamišęs ar nebuvo. Tada teismas (dėl teismo institucijų nekompetencijos) turi jį siųsti ne į medicinos, bet į filosofijos fakultetą. Juk klausimas, ar nusižengdamas kaltinamasis turėjo natūralų gebėjimą protauti ir spręsti, yra visiškai psichologinis, ir nors kūniškas sielos organų neišlavėjimas galbūt kartais ir būna pareigos įstatymo (būdingo kiekvienam žmogui) pažeidimo priežastis, bet gydytojai ir fiziologai apskritai nepajėgūs žmogaus mechanizmą išvelgti tiek giliai, kad juo paaiškintų tokios piktadariškos veikos protrūkį arba (kūno anatomiškai netiriant) jį numatyti; teismo medicina (*medicina forensis*) – kilus klausimui, ar nusikaltėlio sielos būseną buvo pamišimas, ar tai buvo sveiku intelektu priimtas apsisprendimas – yra kišimasis į svetimą reikalą, kuriame teisėjas nieko nesupranta ir kuris,

kaip nepriklausantis jo žinybai, bent turi būti kreipiamas į kitą fakultetą*.

§52. Sunku pateikti to, kad iš esmės ir nepagydomai yra betvarkė, sisteminių skirstymą. Beje, to imtis mažai naudinga: kadangi subjekto jėgos čia nedalyvauja (ne taip kaip esant kūno ligoms), tačiau tas tikslas gali būti pasiektas tik taikant savąjį intelektą, tai šiuo požiūriu metodai turi pasirodyti esą nevaisingi. Tačiau antropologija, – nors šiuo atveju ji gali būti pragmatinė tik netiesiogiai, būtent, gali nurodyti tik tai, ko privalu nedaryti, – turi pateikti šio giliausio žmonijos pažėminimo, bet kylančio iš pačios prigimties, bent bendrąją apybraižą. Pamišimą apskritai galima skirstyti į padriką, metodinį ir sisteminį.

1. Idiotizmas (*amentio*) yra negebėjimas savo vaizdiniais suteikti rišlumo, būtino bent galimam patyrimui. Beprotnamiuose šios ligos ištiktos daugiausia būna moterys dėl savo plėpumo, jų pasakojimuose tiek daug jų smarkios vaizduotės priedų, kad niekas nesupranta, ką būtent jos norėjo pasakyti. Šis pirmasis yra padrikas pamišimas.

2. Proto aptemimas (*dementia*) – tai toks sielos sutrikimas, kai visa, ką ligonis pasakoja, nors ir atitinka patyrimo galimybę sudarančius formalius mąstymo dėsnis, bet

* Antai buvo atvejis, kai asmenį, nuteistą kalėti ir dėl to iš nevilties nužudžiusį vaiką, toks teisėjas pripažino pamišusiu, tad ir atleistinu nuo mirties bausmės. – Jis sakė: kas iš klaidingų prielaidų daro teisingas išvadas, tas yra pamišęs. Minėtas asmuo pripažino principą, kad įkalinimo bausmė visada yra nenuplaunama gėda, o tai blogiau už mirtį (tačiau tai klaidinga), ir remdamasis šia išvada jis nusprendė, kad nusipelno mirties. – Taigi jis buvo pamišęs ir kaip toks atleidžiamas nuo mirties bausmės. – Remiantis šiuo argumentu turbūt būtų lengva visus nusikaltėlius pripažinti bepročiais, kurių reikia gailėti ir gydyti, o ne bausti.

dėl klaidingai kuriančios vaizduotės savieji susidaryti vaizdiniai laikomi suvokimais. Šia liga serga tie, kurie mano visur apie save esant priešus, kurie kiekvieną veido išraišką, kiekvieną žodį arba paprastai nereikšmingus kitų veiksmus laiko jiems taikomais ir jiems paspęstomis pinklėmis. – Šie žmonės savąja nelaiminga manija dažnai taip nuvokiai išdėsto tai, ką kiti daro be jokios užmačios, kad tai aiškintų kaip jiems taikomą, jog reiktų išreikšti pagarbą jų intelektui, jei tik duomenys būtų teisingi. – Aš niekada nemačiau, kad nuo šios ligos kas nors išsigydė (nes tai ypatingas polinkis siautėti protui). Bet tokie žmonės vis dėlto nepriskirtini tiems, kuriuos reikia gydyti ligoninėje, nes, rūpindamiesi tik savimi, savo tariamą gudrumą kreipia vien į savisaugą, nekeldami grėsmės kitiems, taigi jų nereikia dėl saugumo uždaryti.

3. Iš protėji mas (*insania*) yra sutrikusi sprendimo galia, dėl to sielą suvedžioja analogijos, supainiojamos su tarp savęs panašių daiktų sąvokomis, ir šitaip vaizduotė, veikdama panašiai kaip intelektas, žaidžia susiedama nesuderinamus daiktus, dumia į akis, jog ši sąsaja visuotinė ir joje glūdi tų daiktų vaizdiniai. Šios rūšies psichinių ligonių dauguma labai patenkinti: sugalvoja lėkštus dalykus ir randa pasitenkinimą tokios plačios, jų nuomone, susiderinančių sąvokų giminystės turtingume. – Šios rūšies pamišimas neišgydomas, nes jis, panašiai kaip poezija, apskritai yra kūrybiškas ir savo įvairove ligoniams yra pramoga. – Šis trečias pamišimas nors ir metodinis, bet tik fragmentiškas.

4. Be protystė (*vesania*) – tai sutrikusio proto liga. – Psichinis ligonis peršoka visas patyrimo kopėčias ir vaikosi

principų, kurie gali būti ištiesai iškelti aukščiau patyrimo kriterijaus, ir tariasi suvokęs nesuvokiama. – Nuo jo priklauso apskritimo kvadratūros išradimas, *perpetuum mobile*, antjusliškai patiriamų gamtos jėgų atskleidimas ir Šventosios Trejybės paslapties perpratimas. Iš visų ligonių jis ramiausias ir dėl užsiskliaudimo vien tik savo spekuliacijose labiausiai nutolęs nuo siautulio: visiškai savimi patenkintas, į visus tyrimo sunkumus jis nekreipia dėmesio. – Šią kevirtąją pamišimo rūšį būtų galima pavadinti sisteminiu pamišimu.

Šiai pastarajai sielos veiksenos sutrikimo rūšiai būdinga ne tik padrikumai ir nukrypimas nuo proto taikymo taisyklių, bet ir pozityvus proto iškrypimas, t. y. kita taisyklė, visai skirtingas požiūris, kurį siela, taip sakant, priima ir kuriuo žvelgiant ji visus objektus mato kitaip, ir gyvybės vienovei (gyvūno) būtina *sensorium commune* įkurdinama nuo jo nutolusioje vietoje (iš to žodis pamišimas); antai kalnuoto krašto nupiešimas iš paukščio skrydžio aukščio teikia visai kitą sprendinį apie tą vietovę, negu ji atrodo būnant lygumoje. Tiesa, siela nejaučia nei nemato savęs esančios kokioje nors vietoje (nes ji negali savęs suvokti – tai būtų prieštaringa – pagal savo vietą erdvėje, nes priešingu atveju ji save stebėtų kaip savo išorinio jutimo objektą, kai ji pati sau gali būti tik vidinio jutimo objektas), bet tuo, kiek pajėgiama, aiškinamas vadinamasis pamišimas. – Tačiau nuostabu, kad palaužtos sielos jėgos vis dėlto jungiasi į sistemą ir prigimtis siekia suteikti jų sąryšio principą net neprotingumui, kad gebėjimas neliktų neturintis darbo, net jei ne objektyviai teisingam daiktų pažinimui, tai nors subjektyviai, kad būtų išsaugota gyvūniška gyvybė.

Tačiau mėginimus stebėti pasitelkus fizines priemones patį save tokios būsenos, kuri artima pamišimui ir kurioje savaveiksmiškai atsiduriama, siekiant šiuo stebėjimu geriau suprasti nevalingas būsenas, – toks mėginimas gana protingas, nes siekiama iširti reiškinį priežastis. Bet ir pavojinga su siela eksperimentuoti ir ją daryti tam tikru mastu nesveiką, siekiant tai stebėti ir per reiškinį, kurie tada galėtų čia rasti, iširti jos prigimtį. – Antai Helmontas⁵⁰ teigė, jog kai suvalgė tam tikrą napelio (nuodinga šaknis) dozę, jo pojūtis buvo toks, tarytum jis mąsto skrandžiu. Kitas gydytojas palengva didino kamparo dozę, kol jam ėmė rodytis, tarytum gatvėje kilo didelė sumaištis. Daugelis tiek ilgai su savimi eksperimentavo vartodami opiją, kad ėmė jausti sielos silpnumą liovęsi vartoti šią pagalbinę priemonę mąstymui palengvinti. – Dirbtinai sukeltas proto aptemimas lengvai gali tapti tikru aptemimu.

Pabiros pastabos

§ 53. Nesveikos sielos kūdikių nėra. – Vystantis žmogaus gemalui, kartu vystosi pamišimo užuomazga, jei pamišimas paveldimas. Pavojinga giminiuotis su šeima, kurioje buvo nors vienas toks individas. Juk tokių sutuoktinių, kad ir kiek būtų vaikų, kurie lieka saugūs nuo šio blogo palikimo, nes jie visi atsigimė, pavyzdžiui, į tėvą arba jo tėvus ir protėvius, bet jei motinos šeimoje buvo nors vienas pamišęs vaikas (nors jos pačios ši nelaimė nepalietė), šioje santuokoje vis dėlto pasirodo vaikas, kuris atsigimė į savo motinos šeimą (tai galima išžvelgti ir iš jų stoto panašumo) ir kuriam būdinga įgimtas sielos veiksenos sutrikimas.

Dažnai teigiama, kad šios ligos atsitiktinės priežastys žinomos ir ją reikėtų pristatyti ne kaip paveldimą, bet kaip įgytą, tarytum dėl to būtų kaltas pats nelaimingas ligonis. Apie vieną sakoma: „Jis nuo m e i l ė s išprotėjo“; apie kitą sakoma: „Jis pamišo dėl išdidumo“; apie trečią: „Jis p e r s i m o k ė“. – Įsimylėjimas asmenį esant tos būsenos, kai tikėtis santuokos su juo būtų didžiausia kvailystė, buvo ne išprotėjimo priežastis, bet jo padarinys. O dėl išdidumo, tai nieko neverto žmogaus reikalavimas, kad kiti jam nusilenktų, ir jo p a s i p ū t ė l i š k o s manijos s u p o n o j a išprotėjimą, be kurio jam nebūtų atėję į galvą taip elgtis.

O dėl persimokymo*, tai turbūt nėra reikalo dėl jo jaunus žmones išpėti. Čia jaunimui reikia veikiau pentinų negu vadelių. Net didžiausia ir atkakliausia pastanga šia linkme gali sielą tiek išvarginti, kad žmogui mokslas tampa atgrasus, bet negali sielos išderinti, jei tik prieš tai ji jau nebuvo su keistenybėmis ir dėl to pamėgo mistines knygas bei apreiškimus, kurie peržengia žmogaus sveiko proto ribas. Čia priklauso ir polinkis visiškai atsiduoti knygų skaitymui; tam vienas autorius išrado posakį „pamišęs skaitymu“.

Aš abejoju, ar yra skirtumas tarp bendrosios beprotystės (*delirium generale*) ir beprotystės, susijusios su tam tikru objektu (*delirium circa objectum*). N e p r o t i n g u m a s (jis yra kai kas pozityvu, o ne vien

* Kai pirkliai a p s i s k a i č i u o j a ir dėl jų pajėgumus viršijančių toli siekiančių planų patiria nuostolių – tai įprastas reiškinys. Bet rūpestingi tėvai neturi nuogausti dėl jaunų žmonių (jei tik jų galvos sveikos) darbštumo perteklius. Prigimtis savaime apsaugo nuo tokių žinojimo perkrovų jau tuo, kad studijuojantieji bjaurisi tais dalykais, dėl kurių jie veltui laužė sau galvą.

proto stoka) lygiai kaip protas yra vien tik forma, prie kurios objektai gali prisiderinti, taigi jie abu nukreipti į bendrybę. Bet apie tai, su kuo beprotiškam polinkiu išsiveržus (paprastai tai įvyksta staiga) siela pirmiausia susiduria (su atsitiktinai pasitaikiusia materija, apie kurią paskui tautys niekus), pamišėlis nuo dabar daugiausia svajoja, nes tai išpūdzio naujumu jame išvirtina stipriau negu visi paskesnieji.

Apie tą, kam galvoje pasimaišė, taip pat sakoma: „Jis peržengė pusiaują“, tarytum tam žmogui, kuris pirmą kartą peržengia karštosios pasaulio juostos ekvatorių, kyla pavojus netekti proto. Bet tai tik nesusipratimas. Norima tik pasakyti, kad kvaišas, kuris tikis be ilgalaikių pastangų iš karto praturtėti keliaudamas į Indiją, jau čia parengia savo planą kaip mulkis; o planą vykdant neseniai pareiškusi beprotybė auga ir sugrįžus, net jeigu jam nusišypojo laimė, ji iki galo išsiplėtoja.

Įtarimas, kad kam nors galvoje negerai, krinta jau tam, kuris garsiai kalba pats su savimi arba kas būna nevertas, jog vienas kambaryje sau gestikuliuoja. – Dar labiau įtartina, jeigu jis mano esąs apdovanotas arba aplankytas įkvėpimo, kalbasi ir bendrauja su aukštesnėmis būtybėmis; tačiau įtarimo nėra, jei žmogus, nors pripažįsta, kad galbūt kiti šventieji vyrai gabūs šioms antjuslinėms įžvalgoms, bet neišvaizduoja, kad ir jis pats priklauso šiems išrinktiesiems, netgi tokio noro nereiškia, taigi save iš jų būrio išskiria.

Vienintelis bendras pamišimo požymis – sveiko proto (*sensus communis*) netekimas ir vietoj jo pasirodymas loginės privačios mąstysenos (*sensus privatus*), pavyzdžiui, žmogus šviesią dieną

mato ant savo stalo degantį žiburį, kurio kitas greta stovintis nemato, arba girdi balsa, kurio joks kitas negirdi. Juk yra subjektyviai būtinas mūsų sprendinių teisingumo apskritai kriterijus, taigi ir mūsų intelekto sveikatingumo: savo intelektą mes patikriname kitų intelektu, o ne izoliuojamės su savuju intelektu, ir savo privačiu vaizdiniu sprendžiamie tarsi viešai. Todėl visuomenę įžeidžia knygų, skirtų tik teorinėms nuomonėms (ypač jeigu jos visai neturi įtakos teisėtai veiksenai), uždraudimas. Juk tokiu uždraudimu iš mūsų atimama jei ne vienintelė, tai vis dėlto didžiausia ir tinkamiausia priemonė verifikuoti savo mintis; o tai įvyksta todėl, kad mes jas skelbiame viešai, kad pamatytume, ar jos derinasi ir su kitų žmonių intelekto sudarytomis mintimis; priešingu atveju objektyviu lengva laikyti ką nors vien subjektyvų (pavyzdžiui, įprotį arba polinkį), nes kaip tik čia glūdi regimybė, apie kurią sakoma, kad ji apgauna arba veikia skatina, kad žmogus pats save apgautų taikydamas taisyklę. – Tas, kuris nėra nesivadovauja šiuo kriterijumi, bet įsikala į galvą, jog galiojančiu reikia pripažinti asmeninį supratimą be bendrojo supratimo arba net jam priešingai, – tas atsiduoda minties žaismui, ir čia jis save mato, veikia ir sprendžia ne bendrame su kitais pasaulyje, bet savo paties pasaulyje (kaip sapne). – Bet kartais tai priklauso tik nuo išreiškimų, kuriais šiaip jau aiškiai mąstantis žmogus nori savo išorinius suvokimus perteikti kitiems, ir jis lieka tvirtas savąja samprata. Antai sąmojingas *Okeanijos* autorius Harringtonas išsakė keistenybę, esą jo išgarinimai (*effluvia*) atšokdavę nuo jo odos musių pavidalu. Bet tai gali būti elektros poveikis šia substancija stipriai įkrautam

kūnui – sakoma, jog tai žmonės yra patyrę, – ir galbūt Harringtonas tuo norėjo nurodyti tik savo jautimo ir to atšokimo panašumą, o ne tai, kad jis tas muses matė.

Pamišimas, susijęs su išsiūčiu (*rabies*) – su pykčio (dėl tikro arba išvaizduojamo objekto) afektu, kuris padaro, kad žmogus tampa neįjautrus visiems išpūdžiams iš išorės, – tai tik sutrikimo atmaina, kuri dažnai atrodo baisesnė, negu ji yra pagal sukeliamus padarinius. Šis išsiūtis, kaip traukuliai esant karštinei, ne tiek išsisknijęs sieloje, kiek veikiau sukeliamas materialių priežasčių ir gydytojas dažnai jį gali pašalinti viena vaistų doze.

Apie gebėjimo pažinti talentus

§ 54. Talentu (gamtos dovana) suprantama tas gebėjimo pažinti pranašumas, kuris priklauso ne nuo mokymosi, bet nuo subjekto prigimtinių įgymių. Gebėjimo pažinti talentai yra produktyvi nuovoka (*ingenium strictus s. materialiter dictum*), išvalgumas ir originalumas (genialumas).

Nuovoka būna arba lyginamoji (*ingenium comparans*), arba samprotuojamoji (*ingenium argutans*). Nuovoka jungia (asimiluoja) nevienarūšius vaizdinius, kurie pagal vaizduotės (asociacijos) dėsnį dažnai vienas kitam tolimi, ir tai yra savitas gebėjimas aptikti panašumą, jis priklauso intelektui (kaip gebėjimas pažinti bendrybę), nes jis objektus skirsto į rūšis. Paskui reikalinga sprendimo galios, kad atskirybę apibrėžtų tarp bendrybės ir gebėjimą mąstyti taikius pažinimui. – Nuovokos (kalbėjime arba rašyme) negalima išmokti mokyklos mechanizmu ir jo prievarta; kaip ypatingas talentas ji priklauso mąstysenos

liberalumui tarpusavyje keičiantis mintimis (*veniam damus petimusque vicissim*⁵¹); tai sunkiai paaiškinama intelekto apskritai sąvorbė – tarsi jo paslaugumas, – sudaranti kontrastą sprendimo galios griežtumui (*judicium discretivum*) bendrybę taikant atskirybei (giminės sąvokas taikant rūšies sąvokoms), pati sprendimo galia, apribojama gebėjimą asimiliuoti ir jo sieki.

A

Apie lyginamosios ir samprotuojančios nuovokos savitą skirtumą

§ 55. Malonus, mėgstamas ir keliantis nuotaiką užsiėmimas – atrasti nevienarūšių daiktų panašumą ir šitaip – tai daro nuovoka – teikti intelektui medžiagos siekiant jo sąvokas padaryti bendrosiomis. O sprendimo galia, kuri sąvokas apriboja ir labiau prisideda jas verifikuojant negu išplečiant, tiesa, visų gerbiama ir rekomenduojama, bet ji rimta, griežta ir apribojanti mąstymo laisvę, – kaip tik dėl to ji nepopuliari. Lyginamosios nuovokos veikla yra labiau žaismas, o sprendimo galios veikla – labiau darbas. Pirmoji – tai jaunystės gėlė, antroji – brandus senatvės vaisius. – Kas jų abiejų aukščiausią laipsnį jungia viename savo dvasios kūrinyje, tas išvalgus (*perspicax*).

Nuovoka vaikosi įkvėpimo prošvaisčių, sprendimo galia siekia išvalgų. Apdairumas – tai burmistro dorybė (ginti miestą ir jį valdyti pagal duotuosius įstatymus, prižiūrimam pilies aukščiausios valdžios). O drąsiai (*hardi*) nuginčyti atmetant sprendimo galios abejones – šitai didžiajam gamtos sistemos kūrėjui Buffonui jo kraštiečiai priskyrė kaip nuopelną, nors kaip rizikingas dalykas at-

rodo pakankamai nekuklu (lengvapėdiška). – Nuovoka labiau ieško naujo skonio, sprendimo galia siekia maitintis. Vaikymasis aštrių žodžių (*bon mots*), kurių gausiai pateikė abatas Trublet⁵², savo nuovokumą įtempdamas iki skausmo, yra pagardas paviršutiniškiems protams arba tiesiog pasibjaurėjimas nuodugniems protams. Nuovoka išradinga madų pasaulyje, t. y. priimtose elgesio taisyklėse, kurios patinka tik savo naujumu ir, kol taps papročiu, bus pakeistos kitomis formomis, tiek pat laikinomis.

Nuovoka žodžių žaisme – lėkšta, o sprendimo galios tušti išvedžiojimai (mikologija) – pedantiški. Humoru vadinama tokia nuovoka, kuri kyla iš žmogaus nusiteikimo paradoksui; čia geraširdiškame naivumo tone prasiveržia suktumas (klastingas) – ką nors (arba ir jo nuomonę) iškelti pajuokai, tariamai giriančiais posakiais aukštinant to, kam verta pritarti, priešybę (persifliažas), to pavyzdys Swifto *Menas pataikauti poezijoje* arba Butlero *Hudibras*⁵³. Tokia nuovoka, kuri pasitelkusi kontrastą, vertą paniekos, daro dar labiau vertą paniekos, labai pakelia nuotaiką savo netikėtumu, bet tai visada tėra žaismas ir tokia nuovoka lengva (kaip Voltaire'o). Priešingai, nuovoką, tokia apranga iškeliančią teisingus ir svarbius principus (kaip Young'as⁵⁴ savo satyrose), galima vadinti sunkiasvore, nes tai yra rimtas reikalas ir sukelia greičiau nuostabą negu linksmumą.

Patarlė (*proverbium*) nėra gražus žodelis (*bon mot*), nes ji – formulė, tapusi bendrąja ir išreiškianti mintį, kurią kartodami žmonės paskleidžia ir kuri pirmojo lūpose visai galėjo būti gražus žodelis. Todėl

kalbėti patarlėmis – tai prastuomenės kalba ir įrodo visišką nuovokos stoką bendraujant su aukštuomene.

Nors nuodugnumas nėra nuovokos reikalas, bet kadangi nuovoka vaizdingumu, kuri jis sukelia minčiai, gali būti protui ir jo taikymui moralinėms-praktinėms idėjoms priemonė arba apdangalas, tai galima manyti ir nuodugnią nuovoką (skirtingai nuo paviršutiniškos). – Viena iš, kaip sakoma, nuostabių Samuelio Johnsono sentencijų apie moteris yra toji, kuri pateikta *Wallero gyvenime*: „Jis, be abejonės, gyrė daugelį moterų, kurias vesti būtų pabijojęs, ir vedė vieną, kurią galbūt gėdijosi girti.“ Visą nuostabumą čia sudaro antitezės žaismas; protas tuo nieko nelaimi. – Bet ten, kur proto objektas yra ginčytini klausimai, Johnsono draugas Boswellas negalėtų iš jo ištraukti jokios jo nuolat ieškomos orakulo ištaros, kurioje būtų bent kiek sąmojo. Tai, ką Johnsonas pasakė apie skeptikus religijos klausimais arba apie valdžios teises, arba nors tik žmogaus laisvę apskritai, žinant jo prigimtinių ir pataikūnų išlepimu įsišaknijusių despotizmą ginčiuose, – visa tai atsidavė negrabiu storžieviškumu, kurį jo gerbėjai mėgo vadinti atšiaurumu*; bet tai įrodo jo didelį negebėjimą toje pačioje mintyje nuodugnumą jungti su nuovoka. – Atrodo, kad jo talentą visai deramai įvertino tie įtakingi vyrai, kurie nepaklausė jo draugų, kai šie jį rekomendavo kaip ypač tinkamą būti parla-

* Boswellas pasakoja, kad kai kažkoks lordas jo akivaizdoje išreiškė apgailėstą, jog Johnsonas nebuvo grakščiau išauklėtas, Baretis pasakė: „Ne, ne, milorde! Galėtute su juo daryti ką panorėję, jis vis tiek liks lokys“. „Bet galbūt dresiruotas lokys?“ – tarstelėjo kitas pašnekovas; trečiasis, jo draugas, manydamas pasakymą sušvelninsias, atsakė: „Jis nieko neturi lokiško, išskyrus kailį.“⁵⁵

mento nariu. – Juk nuovokos, pakankamos sudaryti kalbos žodynui, dar nepakanka sužadinti ir gaivinti proto idėjas, būtinas suprasti rimtus dalykus. – K u k l u m a s savaime pasirodo to, kuris jaučiasi pašauktas rimtam reikalui, sieloje; o savybė, kuria Johnsonas niekada nepasižymėjo, buvo nepasitikėjimas savo talentu, – ne tik pačiam spręsti, bet atsižvelgti ir į kitų sprendimus (prireikus – nepastebimai).

B

Apie išvalgumą, arba gebėjimą tirti

§ 56. Siekiant ką nors a t r a s t i (kas yra paslėpta mumyse pačiuose arba už mūsų), dažnai reikia ypatingo talento – reikia žinoti, kaip dera ieškoti. Tai gamtos dovana – provizoriškai spręsti (*judicii preavii*) tikintis atrasti tiesą, aptikti daiktų pėdsaką ir pasinaudoti menkaisiais artimumo požymiais, kad ieškomą dalyką atrastume arba išrastume. Mokyklinė logika to mūsų nemoko. Bet Baconas Verulamietis savo *Organone* davė puikų metodo pavyzdį – kaip eksperimentu galima atskleisti slypinčias gamtos daiktų savybes. Tačiau net šio pavyzdžio nepakanka, kad pagal apibrėžtas taisykles būtų pamokyta, kaip sėkmingai ieškoti, nes čia reikia iš pradžių kai ką numatyti (pradėti nuo hipotezės), nuo to ir reikia pradėti savo paieškas, ir tai turi būti atlikta pagal principus, remiantis tam tikromis nuorodomis, ir būtent rūpi, kaip šiuos principus bei nuorodas sužinoti. Juk ryžtis mėginti žengti akiai, kaip pasiseks, klumpant užkliudžius akmenį ir atrandant rūdos gabalą bei sykiu rūdos klodą, – tai turbūt bloga tyrimo nuoroda. Vis dėlto yra žmonių, turinčių talentą tarsi burtų lazdele rankose atskleisti pažinimo lobius, nors to

jie nesimokė; juk ir kitų jie negali išmokyti, bet gali jiems tik parodyti, nes tai prigimties dovana.

C

Apie gebėjimo pažinti originalumą, arba apie genijų

§ 57. Ką nors išrasti – tai visai kas kita negu ką nors a t r a s t i. Juk numatoma, kad objektas, kuris atrandamas, jau prieš tai egzistavo, tik jis dar nebuvo žinomas, pavyzdžiui, Amerika iki Kolumbo; o to, kas išrandama, pavyzdžiui, parako, dar visai nežinota iki meistro, kuris jį pagaminė*. Ir viena, ir kita gali būti nuopelnas. Bet galima kažką rasti, ko ir neieškota (kaip Goldkochas aptiko fosforą), ir tada tai joks nuopelnas. – Talentas išrasti – tai genialumas. Tačiau genijaus vardas visada teikiamas tik k ū r ė j u i, taigi tam, kuris moka ką nors p a d a r y t i, o ne tam, kuris tik daug žino ir supranta; taip pat ne tam, kuris tik mėgdžioja, bet tam kūrėjui, kuris savo kūrinius sukuria p r a d i š k a i, pagaliau ir šiam tik tuo atveju, jei jo kūrinys p a v y z d i n i s, t. y. jei nusipelnė būti sektinas kaip pavyzdys (*exemplar*). – Vadinasi, žmogaus genialumas yra pavyzdinis jo talento originalumas (tos ar kitos meno kūrinių rūšies atžvilgiu). Bet genijumi vadina ir žmogų, kurio protas turi tokį įgymį, nes tada šis žodis žymi ne tik asmens prigimties dovana, bet ir patį asmenį. – Būti genijumi daugelyje sričių – tai būti v i s a p u s i š k u genijumi (kaip Leonardo da Vinci).

* Paraku ilgai naudotasi iki vienuolio Schwarzo laikų, dar Algeziro apgultyje. Atrodo, jį išrado kiniečiai. Vis dėlto gali būti, kad tas vokiečių, į kurio rankas pateko šis parakas, darė bandymus, kad jį išskaidytų į sudedamąsias dalis (pavyzdžiui, nudruskindamas jame esančią salietrą, išplaudamas anglį ir išdegindamas sierą), ir šitaip jį a t r a d o, nors n e i š r a d o.

Genijui tikroji sfera yra vaizduotės sfera, nes vaizduotė yra kūrybiška ir mažiau negu visi kiti gebėjimai pavaldi taisyklių prievartai, bet dėl to ji tuo labiau gabi originalumui. – Tiesa, mokymo mechanizmas, nuolat verčiantis mokinį mėgdžioti, yra, žinoma, žalingas genialumui sudygti, būtent jo originalumui. Bet kiekvienam menui vis dėlto reikia kai kurių pagrindinių mechaninių taisyklių, būtent – kad kūrinys atitiktų jo idėją, t. y. reikia t i e s o s vaizduojant mąstymo objektą. To būtina mokytis mokykliškai griežtai ir tai, žinoma, yra mėgdžiojimo padarinys. O vaizduotė išlaisvinti iš šios prievartos ir ypatingam talentui leisti veikti bei ž a v è t i s be taisyklių, netgi priešingai prigimčiai, – tai galbūt atvestų į originalią beprotybę, bet ji, žinoma, nebūtų pavyzdinė, tad ir genialumui nepriskirtina.

D v a s i a – tai g a i v i n a n t i s žmogui būdinga principas. Prancūzų kalboje dvasia ir sąmojingumas reiškiami vienu žodžiu *esprit*. Vokiečių kalboje reiškiami kitaip. Sakoma: kalba, kūrinys, dama visuomenėje ir t. t. yra gražūs, bet be dvasios. Daug sąmojingumo čia nieko nereiškia, juk ir jis gali sukelti pasibjaurėjimą, nes jo poveikis nepalieka nieko tvirta. Jei visi nurodyti dalykai ir asmenys turi būti vadinami permelktais dvasios, tai jie turi sukelti s u i n t e r e s u o t u m ą ir būtent p e r i d ė j a s. Juk tuo vaizduotė išjudinama ir ji mato priešais save didelę erdvę panašioms sąvokoms. Taip būtų, jei mes prancūzų kalbos žodį *génie* išreikštume lokiškuoju *eigentümliche Geist**, nes mūsų tauta linkusi manyti, esą prancūzai tam paėmė iš savo pačių kalbos žodį, kurio mes savo kalboje neturėjome

* Savita, individuali, būdinga dvasia. – Vert.

ir kuri turėjome iš jų pasiskolinti, o jie p a t y s šį žodį pasiskolino iš lotynų kalbos (*genius*), – kuris kaip tik reiškia „savita dvasia“.

O priežastis, kodėl talento pavyzdinis originalumas vadinamas šiuo mistiniu vardu, yra ta, kad tam, kuris šį talentą turi, negali išaiškėti jo protrūkiai ir pats negali suprasti, kaip jis igijo šį meną, kurio negalėjo išmokti. Juk nematomumas (priežasties ir padarinio) yra šalutinis dvasios turinys (*genius* turinys, kuris jau nuo gimimo lydi talentingą žmogų), šios dvasios įtaiga jis tarsi tik seka. Bet kartu sielos galios turi būti per vaizduotę harmoningai sujaudintos, antraip jos ne viena kitą pagyvins, bet viena kitai kliudys. Ši harmonija turi susidaryti subjekto p r i g i m t i m i, dėl to genijumi galima vadinti ir talentą „kuriuo gamta nustato meno taisyklę“⁵⁶.

§ 58. Čia galima palikti nenagrinėjus, ar pasauliui apskritai didieji genijai yra ypač patarnavę, dažnai nutiesdami naujus kelius ir atverdami naujas perspektyvas, ar mechaniškai mąstantys protai, nors jie ir nesudaro epochos, daugiausia prisidėjo prie menų ir mokslo išaugimo savuoju kasdieniu, patyrimu pasiramsčiuojančiu, pamažu progresuojančiu intelektu (beje, nors nė vienas jų nežavi, tačiau ir painiavos nė vienas neįsteigė). – Bet viena jų rūšis, vadinamieji g e n i j a i s b e s i d e d a n t y s ž m o n ė s (geriau būtų juos vadinti genijais besidedančiomis beždžionėmis), išiskverbė po genijų iškaba. Jie kalba ypač prigimties apdovanotų žmonių kalba, varginantį mokymąsi ir tyrimą skelbia nieko vertu, teigia vienu ypu nusvėrusi visų mokslų dvasią ir ją pateikia mažomis koncentruotomis ir stipriomis dozėmis. Šios rūšies žmonės,

panašiai kaip šundaktariai ir šarlatanai, labai žalingi mokslinio ir dorovinio ugdymo pažangai, kai jie iš savo išminties aukštumą sprendžiamu tonu kalba apie religiją, politiką ir moralę, tarsi pašvęstieji arba valdantieji, ir šitaip moka paslėpti savo dvasios skurdumą. Ką gi kita dėl šių žmonių daryti, jei ne iš jų pasijuokti ir kantriai tęsti savo kelią – kruopščiai, tvarkingai ir aiškiu protu, nekreipiant dėmesio į šiuos fokusininkus?

§ 59. Atrodo, kad, priklausomai nuo tautybės ir dirvos, kurioje išaugo, genijuje glūdi įvairios pradinės užuomazgos ir jos plėtojasi įvairiai. Vokiečių genialumas labiau siekia šaknis, italų – vainiką, prancūzų – lapus, anglų – vaisių.

Visa pusiškas protas (kuris apima visus įvairius mokslus) skiriasi nuo genijaus kaip išrandančiojo proto. Pirmasis gali pasireikšti tuo, ko įmanoma išmokti, būtent jis gali įgyti to, kas iki tol visuose moksluose nuveikta, istorinį žinojimą (būti polihistoriu), toks yra Julius Cesare Scaligeris. O genijus – didžios dvasios žmogus ne tiek dvasios apimtimi, kiek jos intensyvumu; jis sudaro epochą visur, ko imasi (tokie yra Newtonas, Leibnizas). – Architektoniškas protas, metodiškai išvelgiantis visų mokslų sąsają ir jų tarpusavio paramą, yra tik žemesnio rango, bet ne genijus bendraja prasme. – Tačiau yra ir gigantiškas mokslingumas, nors dažnai jis kiklopiškas, nes stokoja vienos akies, būtent, tikrosios filosofijos išvalgumo, kad šia istorinio žinojimo gausa, šimtų kupranugarių kroviniu tikslingai protu pasinaudojus.

Gimę talentai, savamoksliai (*élèves de la nature, autodidacti*) kai kuriais atvejais taip

pat gali būti laikomi genijais, nes jie kai ką sumastė patys, nors būtų galėję išmokti iš kitų, tad jie genialūs tuo, kas pats savaime nėra genijaus interesas. Antai jei turima omenyje techniniai mokėjimai, tai Šveicarijoje esama išradėjų šiuose menuose. – Tačiau per ankstyvas, efemeriškas vunderkin-do protingumas (*ingenium praecox*), antai Liubeke Heinecke arba Halėje Baratier, yra prigimties nukrypimas nuo savo taisyklių, tai retenybės gamtinių kolekcijų kabinetui; nors jų priešlaikinis brandumas gali kelti nuostabą, bet dažnai tie, kurie to siekė, pagrįstai apgailestauja.

* * *

Kadangi gebėjimo pažinti visas taikymas savo paties pažangai net teoriniame pažinime galiausiai reikalingas proto, teikiančio taisyklę, pagal kurią tik ir galima toji pažanga, tai proto pretenziją šiuo atžvilgiu galima apibendrinti trimis klausimais, išskeltais trijų gebėjimų pažinti:

Ko aš noriu? (klausia intelektas*)

Nuo ko tai priklauso? (klausia sprendimo galia)

Į ką tai veda? (klausia protas)

Žmonės labai skirtingi gebėjimu atsakyti į visus šiuos tris klausimus. – Pirmasis klausimas reikalauja tik aiškaus proto, kad suprastų patį save; tokia prigimties dovana kai kuriose kultūros apraiškose gana dažna, ypač kai į šį klausimą atkreipiamas dėmesys. – Į antrąjį klausimą dalykiškai atsakoma daug rečiau, nes siūlomi įvairūs būdai apibrėžti pateiktas sąvokas ir tariamas užduoties išsprendimas; kuris iš jų yra tas

* Noras čia suprantamas tik teorine prasme: ką aš noriu teigti kaip t e s i n g a.

vienintelis, kuris tiksliai ją atitinka? (Pavyzdžiui, procesuose arba sumanant tam tikrų veiksmų, kurių tikslas – tas pats planas.) Čia reikia talento pasirenkant tai, kas teisinga kaip tik konkrečiu atveju (*judicium discretivum*); toks talentas labai pageidaujamas, bet ir labai retas. Advokatas, pateikiantis daug argumentų, turinčių įrodyti jo teiginį, labai ap sunkina teisėjui priimti nuosprendį, nes jis pats veikia apgrai bomis; bet jeigu teisėjas, išsiaiškinęs tai, ko nori, moka aptikti punktą (o jis tėra vienintelis), nuo kurio viskas priklauso, – tai viskas greitai išsisprendžia, proto nuosprendis išplaukia savaime.

Intelektas pozityvus ir išvaro nežinojimo tamsumą. Sprendimo galia labiau negatyvi: ji apsaugo nuo klaidų, kylančių iš blaivos šviesos, kurioje objektai pasirodo. – Protas užkemša klaidų šaltinius (prietarai) ir sykiu intelektui principų visuotinumu teikia pasitikėjimą. – Knyginis mokslingumas nors ir išplečia žinias, bet neišplečia sąvokų ir supratimo ten, kur šiam mokslingumui protas nepadeda. Bet knyginį mokslingumą reikia skirti nuo *bergdžio išvedžiojimo* – nuo žaismo vien tik mėginimais taikyti protą nesilaikant jo dėsnių. Kai kyla klausimas, ar man reikia tikėti vaiduokliais, tai dėl jų galimybės galiu visai *išvedžioti*; bet protas draudžia jų galimybę pripažinti *prietaringai*, t. y. be šio reiškinio aiškinimo pagal patyrimo dėsnius principo.

Protų didžiuliu skirtingumu, kaip jie suvokia tuos pačius objektus, lygiai ir vienas kitą, jų tarpusavio susidūrimu, jungimusi ir atsiskyrimu gamta teikia vertą dėmesio spektaklį be galo skirtingų rūšių stebėtojų ir mąstytojų scenoje. Mąstytojų klasei tvirtus principus gali sudaryti šios maksimos (jos jau anksčiau buvo minėtos kaip vedančios į išmintingumą):

1. Mąstyti pačiam.
2. Mąstyti save (bendraudant su žmonėmis) vietoj bet kurio kito.
3. Visada mąstyti sutariant su pačiu savimi.

Pirmasis principas negatyvus (*nullius addictus jurare in verba magistri*) – tai laisvos nuo prievartos mąstysenos principas; antrasis pozityvus – *liberalios*, atitinkančios kitų sąvokas mąstysenos principas; trečiasis – mąstysenos *noseklumo* (logiškumo) principas. Kiekvienam iš jų antropologija gali pateikti daug pavyzdžių, o dar daugiau – jiems priešingų.

Svarbiausioji revoliucija žmogaus vidiniame gyvenime yra „išvadavimas iš nesavarankiškumo, dėl kurio žmogus pats kaltas“⁵⁷. Užtuot, kaip iki šiol buvo, kiti už jį mąstyti, o jis tik mėgdžiotų arba leistųsi vedamas už rankelės, jis dabar ryžtasi žengti į priekį savarankiškai patyrimo dirvoje, nors dar netvirtai.

PAAIŠKINIMAI

³⁹ „Pakaks man savojo proto. Nesiekiu Arkesilajumi būti ar rūškanu Solonu“. Kantas čia apsiriko: šios eilutės priklauso ne Juvenaliui, bet romėnų poetui Persijui.

⁴⁰ Pateikiama Voltaire'o epinės poemos *Henriada* eilutė.

⁴¹ Cituojamas anglų satyriko Laurence Sterne'o (1613–1668) romanus *Tristramo Šendi gyvenimas ir nuomonės (The Life and Opinions of Tristram Shandy)*.

⁴² Clavius Christoph (vokiška pavardė – Christoph Schlüssel, 1537–1612) – matematikas ir astronomas, rengęs kalendoriaus reformą, kuri įvesta 1582 m. popiežiaus Grigaliaus XIII bule.

⁴³ Apsirikta – turbūt turima omenyje ne vakarinė, bet rytinė Viduržemio jūros dalis.

⁴⁴ Nūdienės Jordanijos uostas Akaba.

⁴⁵ Pope, Alexander (1688–1744) – anglų Apšvietos poetas, filosofas moralistas. Išleido kūrinių *Moralės apybraižos (Moral essays)*.

⁴⁶ Manoma, kad turimas omenyje Abrahamas Gothelfas Kästneris.

Prancūzų kalboje *fat* – pagyrūnas, dabita; *sot* – kvailys, mulkis; *fou* – kvailas, pamišęs.

⁴⁷ Savo nedidelėje knygoje *Apie sielos galią įveikti liguistus jutimus vien tik savuoju ryžtu (Von der Macht des Gemüts durch den bloßen Vorsatz Seiner kraukhaften Gefühle Meister zu sein, 1798)*.

⁴⁸ Hausen Christian August (1693–1745) – Leipzigerio universiteto matematikos profesorius. Išleido *Mokslų pradmenys (Elementa matheseos, 1734)*.

⁴⁹ Pamišimas vokiškai *Verrückung, Verrücktheit (verrücken* – perstumti, perstatyti). Psichinis ligonis tarsi pats persikelia į kitą vietą, į daiktus žvelgdamas susidarytu požiūriu juos taip pat perstumia į kitą vietą.

⁵⁰ Van Helmont Johann Baptista (1578–1664) – gydytojas. Kanto minima jo eksperimentą aprašydavo ir XVIII a. medicinos literatūra.

Harrington James (1611–1677) – anglų rašytojas.

⁵¹ Cituojamas Horacijus: „Mes patys siekiame šitos laisvės ir teikiame ją kitiems“ (*Poetikos menas*).

⁵² Trublet Nicolas Charles Joseph (1697–1770) – teologas. Katalikiškos apšvietos dvasia išleido knygą *Literatūros ir moralės įvairių klausimų apybraiža (Essais sur divers sujets de litterature et de moral, 1754)*.

⁵³ Butler Samuel (1612–1680) – anglų poetas. Satyrinėje poemoje *Hudibras* išjuokė fanatikus, puritonus.

⁵⁴ Young Edward (1683–1765) – anglų satyrikas, knygos *Šlovės meilė (The Love of Fame, 1728)* autorius.

⁵⁵ Johnson Samuel (1709–1784) – anglų Apšvietos rašytojas, filologas. Kantas pateikia ištrauką iš Johnsono draugo, anglų rašytojo Jameso Boswellio (1740–1795) parašytos ir 1791 m. išleistos jo biografijos (*The Life of Samuel Johnson*).

⁵⁶ Kantas cituoja savo veikalą *Sprendimo galios kritika* (§ 46). Žr. Imanuelis Kantas. *Sprendimo galios kritika*. Vilnius, 1991, p. 162.

⁵⁷ Kantas cituoja savo straipsnio *Atsakymas į klausimą, kas yra Apšvieta* pirmąjį sakinį. Žr. Immanuel Kant. *Politiniai traktatai*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius ir Gediminas Žukas. Vilnius, 1996, p. 48.

⁵⁸ Verri Pietro (1728–1729) – veikalo *Mintys apie malonumo prigimtį (Idee sull' indole del piacere)* autorius. Kantas naudojo vokiškojo veikalo vertimu *Gedanken über die Natur des Vergnügens, 1777*.

Iš vokiečių kalbos vertė ir

paaiškinimus parengė **Romanas Plečkaitis**

Versta iš: Anthropologie in pragmatischer Hinsicht abgefaßt, in *Immanuel Kants Werke*, herausgegeben von Ernst Cassirer. Berlin, 1923, Bd. 8, p. 9–228.

Vertimą rėmė Lietuvos mokslo taryba.